

Uprchlíci

Uprchlík

Uprchlík je člověk, který se kvůli pronásledování (nebo z oprávněné obavy z něj) musel uchýlit za hranice státu, jehož je občanem nebo v němž se běžně zdržuje. Důvodem pro odchod za hranice může být například pronásledování kvůli etnickému původu, rase, náboženství, sexuální orientaci či politickému přesvědčení.

Fenomén uprchlíků doprovázel i dřívější konflikty v lidských dějinách. Často šlo o vypovídání náboženských skupin a menšin: například Židů ze Španělska nebo českých náboženských uprchlíků po Bílé hoře. Velký význam však získal především ve 20. století v souvislosti s oběma světovými válkami a nástupem totalitních režimů. Významnou roli hrálo také ustavení státních hranic, které bylo stále těžší překračovat, a narůstající význam státního občanství a dokladů, jakými byly například cestovní pasy.

Kromě uprchlíků, kteří musejí utéct za hranice svého státu, je dále uznávána kategorie vnitřně přesídlených lidí („internally displaced persons“), která zahrnuje ty, kteří museli utéct ze svých domovů, ale nacházejí se uvnitř státu, jehož jsou občany.

Uprchlíci za první světové války

Boje mezi Rakousko-Uherskem a Německem na jedné straně a Ruskem na straně druhé za první světové války procházely oblastmi s velkou koncentrací židovských obyvatel, kteří často žili ve štetlech (městečcích, jež byla z velké části židovská). Kvůli pohybům fronty a obavám z násilí proto z Haliče a z Bukoviny do vnitrozemí Předlitavska (západní části habsburské monarchie) utíkalo velké množství židovských i nežidovských obyvatel. První vlna uprchlíků přišla již na samotném počátku války, po prvních vítězstvích ruské armády. Následující vlna přicházela v roce 1916 v důsledku ruské Brusilovovy ofenzivy, jež dočasně donutila rakouskou armádu k ústupu. (Další uprchlíci či evakuovaní sem přicházeli zejména ze severní Itálie.) Uprchlíci z Haliče a Bukoviny představovali první početně významnou skupinu uprchlíků, která v novodobých dějinách přišla do českých zemí.

Někteří z nich se vydávali na cestu z vlastního rozhodnutí, mnozí další byli evakuováni armádou, která odstraňovala civilisty – zvláště ty skupiny, které považovala za nespolehlivé – z frontové oblasti. Uprchlíci přijížděli jednotlivě i hromadnými vlakovými transporty. Jen v Praze a okolí bylo na počátku roku 1915 odhadem kolem 30 tisíc židovských uprchlíků, v celých Čechách a na Moravě pak asi 125 tisíc – tedy přibližně stejný počet jako lidí, kteří se v českých zemích hlásili k židovskému vyznání.

První světová válka je proto také dobou zrodu uprchlického tábora. Během několika týdnů po začátku bojů vyrostly v českých zemích a v Rakousku rozsáhlé tábory, v nichž byly umístěny desetitisíce lidí. Později byli uprchlíci často ubytováni v menších skupinách na mnoha místech českých zemí. Ti z nich, kteří chtěli dostávat státní podporu, měli omezenou svobodu pohybu a museli se zdržovat na „příkázaných“ místech. Kromě státu pomáhaly také židovské obce, spolky a jednotlivci. Uprchlíci byli ubytováni všude, kde byl nějaký volný prostor, často s nedostatečným hygienickým zázemím. Procházeli karanténou, podrobovali se očkování. Jejich děti navštěvovaly školy s ostatními dětmi nebo školy zřízené speciálně pro ně. Dospělí často pracovali v továrnách, řemeslné výrobě, zemědělství či byli povoláváni do armády.

Uprchlíci se domů mohli, respektive na základě nařízení úřadů museli, vracet ve dvou vlnách, a to jednak v roce 1916, kdy Centrální mocnosti znovu získaly kontrolu nad velkou částí obsazených území, a od léta 1918, po uzavření brešlitzkého míru, jímž v březnu 1918 bolševické Rusko uznalo právo ústředních mocností na okupaci západní části svého území. Ti, kteří v českých zemích zůstali, se s vyhlášením Československé republiky ze dne na den octli na území cizího státu. Návrat do Haliče pro mnoho uprchlíků nebyl snadný, neboť místa, odkud pocházeli, byla často zničena a na území Ukrajiny a Polska docházelo i po skončení války k protižidovským násilnostem.

Orient v Čechách? Od exotiky k nenávisti

Židovští uprchlíci z Haliče a z Bukoviny se v mnoha kulturních, jazykových a náboženských ohledech odlišovali od Židů žijících v Čechách a na Moravě. Do té doby se většině míst v českých zemích imigrace Židů z východu monarchie spíše vyhýbala. Čeští Židé byli více integrováni do většinové společnosti, o čemž svědčí i vyšší počet smíšených sňatků. Patřili povětšinou k střední třídě, žili ve městech a v otázkách náboženství byli převážně umírnění nebo byli zcela sekularizovaní. Haličští Židé pocházeli většinou z vesnic a menších měst, často velmi chudých. Většina z nich lpěla na tradičním ortodoxním pojetí náboženství a mnoho z nich se hlásilo k chasidismu, židovskému nábožensko-společenskému hnutí pocházejícímu z Haliče. Odlišovali se způsobem oblékání (klobouky, dlouhé kabáty – kaftany) a nosili pejzy. Hovořili jazykem jidiš, který jak většinová společnost, tak i mnoho kulturně integrovaných Židů považovali pouze za „žargon“ a případně jazyk ghetta. Přítomnost těchto odlišujících se Židů vyvolala proto mezi Židy i ve většinové společnosti úvahy o povaze židovství a o tom, co Židy spojuje a co rozděluje. Zatímco mnozí se o „východních Židech“ vyjadřovali negativně a považovali je za přežitky středověkého ghetta, pro další (zejména lidi ze sionistických kruhů) uprchlíci zprostředkovávali autentickou, původní židovskou kulturu, jak byla dochována ve východní Evropě.

K silnému vnímání židovské odlišnosti přispívalo také časté oddělení Židů do zvláštních uprchlických táborů. První světová válka totiž zásadním způsobem přispěla k rozlišování lidí podle jejich národnosti. Také armádní velitelé třídili často civilní obyvatelstvo podle toho, za jak loajální je – na základě jejich jazyka či národnosti – považovali. U Židů navíc k oddělení přistupovaly i praktické aspekty: za pomoci židovských pomocných organizací bylo v samostatných táborech snazší zajišťovat košer stravu a dodržovat další náboženská nařízení. Výsledkem však bylo, že tyto uprchlíci nebyli vnímáni pouze jako lidé v nouzi, ale vždy jako uprchlíci židovští.

Z nepochopení kulturních rozdílů a životní situace uprchlíků pramenily mnohé odsudky, více či méně rozšířené jak mezi některými českými Židy, tak mezi většinovou společností. Uprchlíci byli například vnímáni jako nevzdělaní, protože se mnoho z nich plně věnovalo pouze náboženskému učení, nikoli sekulárním tématům. Byli považováni za nečistotné a neduživé (a proto náchylné k přenášení nemocí). Nebyla přitom ale zohledňována

**236 – Náhrobek uprchlíka
z Haliče na hřbitově v Německém
(Havlíčkově) Brodě**

foto Klára Habartová

V české historické paměti nemá tato velká skupina uprchlíků téměř žádné místo. Připomínají je však náhrobky na mnoha židovských hřbitovech v českých zemích. V Německém Brodě byl dokonce počátkem roku 1917 zřízen pro tyto uprchlíky samostatný hřbitov, jediný svého druhu na území České republiky.

237 – Fotografie z uprchlického tábora v Německém (dnes Havlíčkově) Brodu

Židovské muzeum v Praze

Album fotografií z velkého uprchlického tábora je výborným dokladem toho, že fotografie nejsou objektivním záznamem skutečnosti. Objektiv (neznámého) fotografa jako by si vybíral právě ty postavy, jež odpovídají jeho – ať již pozitivním či negativním – stereotypům: Židé jsou vždy pobožní, mají klobouky, pejzy a pokud možno jsou to staří muži s plnovousem.

238 – Eduard Lederer: „Židé haličtí a židé u nás“

Rozvoj, časopis českožidovského hnutí, který vycházel v letech 1904–1938 a zabýval se otázkami česko-židovského soužití. Věnoval se nejen národnostním otázkám, ale také náboženství, politice a kultuře.

➔ Židovské identity >

Členy národa – ale kterého?, s. 98

¹ Miněn je jazyk jidiš.

„Bylo mezi nimi dost dobrých lidí, ale převážná většina v jejich názorech o mravnosti a cti občanské se s námi rozchází přímo nebetyčně. [...] Za nejpodstatnější pokládám jejich pojmání náboženství. [...] Jen menšina našich židů věří v pravdě židovsky, ale i ta netkví slepě na mrtvé liteře zákona, [...] hledí spíše vniknout do ducha židovského, než aby se vyčerpala ve formalismu. [...] [Židé haličtí] se vyčerpávají v slepém, bezduchem konání starých předpisů a šetření starých zákazů rituálních. [...] Jde-li o náboženství židovské a jeho mravnost, pak zeje mezi oběma těmito vrstvami hluboká propast. [...] Zajisté také nelze mluvit o společnosti jazykové mezi židy haličskými a Němci. [...] Neboť žargon haličských židů¹, nepřijemná, nekulturní směs hebrejských a slovanských slov vroubená na středověkou němčinu lze snad jen za podřečí německé považovat. [...] Na první pohled je každému zjevná rozdílnost žida našeho a polského, nejen výrazem tváře, ale i držením těla, gesty. [...] Neexistuje žádné všežidovské solidarity, žádného všežidovského náboženství, žádné všežidovské rasy, zkrátka je nám náš křesťanský spoluobčan český nebo německý nepoměrně bližší v kterémkoliv směru, než náš ‚spolubratr‘ polský.“

„V Praze se nedávno objevila výzva psaná židovskými písmeny určená uprchlíkům. Ti byli vyzváni, aby si ve vlastním zájmu, jakož i v zájmu pražských židovských obyvatel, odstříhli pejzy¹ a odložili kaftany².

Chci zde popsat jeden případ, který je velice typický. Nedávno potkal jakýsi vznešený, elegantně oblečený pán na pražské ulici haličského chlapce s pejzy. „Mládenče, dostaneš 20 korun, když si odstříhneš pejzy,“ volá pán. „Velevážený pane, vy dostanete 40 korun, když si je necháte narůst,“ odpoví ten chlapec.

Tato historka je víc než jen zábavná. Výtečně totiž charakterizuje onoho nositele „kultury“ a jeho mravní úroveň; on chce totiž toho chlapce korumpovat. Ten pán zkouší demoralizovat toho chudého židovského mladíka, když ho láká, aby prodal za peníze symbol své víry.

Tvrdím, že onen vznešený pán, horlivý apoštol kultury, stojí kulturně a duševně hluboko pod tím chudákem. Neboť chlapec je plný vnitřní upřímné a naivní víry, zatímco ten druhý má prázdnou a bezobsažnou duši a má víru v to, že mu peníze propůjčují hodnotu. Ten chlapec oproti tomu žije a padá se svou vírou. On je tím pravým nositelem kultury, zatímco onen vznešený pán jen nositelem peněz.“

Selbstwehr, 11. června 1915

240 – Bronislav SCHWARZWALD: „Na adresu p. Dra. Lederera“

„Nikoliv nevůle a nezpůsobilost, nikoliv náboženská zvrácenost a fanatism to jsou, které židu haličskému překáží, aby západní kulturu a formy přijal, ale jedině antisemitismus slovanských kmenů, mezi nimiž žije a na něž je poukázán.[...] Připouštím, že český žid s haličským proletářem¹ židovským nemá společnou chudobu a všechno, co k ní se jako přirozená důslednost váže, [...] ale pokud mně je známo, slaví žid v Čechách ještě posud tytéž svátky, jako žid v Haliči, postí se a modlí jménem téhož Jehovy². [Židé] zůstali společným útvarem, po staletí a v zemích všech pánů, nikoliv, jelikož pochází z téhož „kmene“, nikoliv, poněvadž jim to ztuhlá ortodoxie³ nutně velí, nýbrž proto, že všude narazili na nenávisť a závist, lhostejno, zdali ve Španělsku, ve Francii, v Německu anebo v Rusku. [...] Žádný člověk anebo žádná rasa nedá se výše oceňovat, než jiný člověk nebo jiná rasa.“

Rozvoj, 22. srpna 1915

241 – „Polští židé mezi námi“

„[Polské] židy jsme znali ještě přednedávnem z informací sotva z desáté ruky. [...] V Praze jest jich již tak značný počet, že [...] začínají některým ulicím určovati nový ráz. [...] Ale třeba že [je] potkáváme denně [...], víme [...] pramálo, jak tu mezi námi žijí a co si o nás myslí. [...] Do Prahy si přiváží průměrná rodina polsko-židovská malou výbavu: trochu šatstva v ranci a několik náboženských knížek. [...] Polští židé jsou většinou příslušníci tzv. chasidské sekty¹, která se dívá na západoevropské židy jako na kacíře a nechce s nimi míti nic společného. Jakže, pít a jíst z nádob, jejichž rituální ryzost není zjištěna? Ne, polský žid se takového zločinu nedopustí. [...] Jiný druh překážek plyne z lhostejnosti k zákonům o čistotě, jak je chápeme my na západě. Tato lhostejnost je

Selbstwehr byl německy psaný sionistický týdeník vycházející v Praze mezi léty 1907–1938. Vznikl v reakci na *Rozvoj*, časopis česko-židovského hnutí.

¹ Z rituálních důvodů nezastříhované a neholené okraje vlasů a vousů, zatočené dlouhé lokny vlasů u uší.

² Tradiční dlouhý kabát, jedno ze znamení ortodoxních Židů.

¹ Příslušník nižších (většinou nemajetných) společenských vrstev.

² Boha.

³ Přísné dodržování tradičních náboženských pravidel.

¹ Chasidismus je židovské lidové nábožensko-spoločenské hnutí pocházející z oblasti Haliče, které klade důraz na mystické prožívání náboženství. Kořeny má na počátku 18. století a má mnoho stoupenců dodnes.

² Orient znamená východ, a to nejen jako zeměpisné určení, ale také jako místo západních představ o romantičtém a zároveň zaostalém světě na východě.

typická pro neuvědomělé vrstvy v orientě² vůbec. [...] V situaci, jaká právě je, není ovšem snadno zachovati čistotu. [...] Jsou vzácně lhostejní k novému prostředí, do něhož nechtíce zapadli. [...] Náboženská zanícenost tohoto lidu, která jinak brzdí v rozvoji jeho přirozenou inteligenci, je mu v této době a na těchto místech ochranným útlukem, kde zapomíná na strastnou přítomnost."

Rozvoj, 20. února 1915

242 – „Židovskou otázkou...“

¹ Proces, v němž se příslušníci menšiny přizpůsobují většině (ve svých kulturních zvyklostech, jazyce, práci apod.).

² Židovský nacionalismus, jeho cílem bylo vybudování vlastního státu.

„Židovskou otázkou bude nyníjšími válečnými událostmi pohnuto. [...] Současným židovstvem zmítá spor mezi teorií asimilační¹ a sionismem². Ale skutečné poměry ukazují, že je [...] dosud spousta židů, kteří se uvědoměle nestaví na žádné z obou stanovisek, ačkoli cítí svou odlišnost od ostatních spoluobčanů a solidaritu mezi sebou. V západní Evropě židé až na své náboženství splývají kulturně s národy, uprostřed nichž žijí a jejichž jazykem mluví, kdežto na východě tvoří uzavřenější vrstvu, vyznačující se odlišným krojem a zevnějškem a majíce zvláštní řeč. [...] Následkem ruského vpádu do Haliče dostaly i naše země odtud svérázné židovské obyvatelstvo. [...] Válka přivedla národní probuzení židovské a tím se židé přiblížili o hodně snahám po zřízení samostatného státu. [...] Proto máme za to, že jako oni haličtí židé nemohou u nás zdomácněti, i naši židovští spoluobčané musí se rozhodnouti buď pro naprostou asimilaci s tím národem, v němž vyrostli, nebo pro obnovení židovské říše mimo Evropu. [...] Nedovedeme pochopiti, že by židé mohli vystupovati mezi jinými národy jinak, než jako přesvědčení příslušníci židovského národa, kteří vidí svůj ideál v obnovení samostatného a nezávislého státu židovského.“

Rozvoj, 5. února 1915

243 – „Pražský magistrát a ‚izraelitští‘ uprchlíci“

„Pražský magistrát vydal a publikoval následující nařízení: ‚Mezi haličskými izraelitskými uprchlíky se rozšiřuje skvrnitý tyfus. Proto prohlásilo místodržitelství všechny haličské izraelitské uprchlíky za podezřelé ze skvrnitého tyfu. [...] Jelikož existuje nebezpečí rozšíření této epidemie u pražského obyvatelstva, zakazuje pražský magistrát od nyníška napříště užívání elektrických tramvají všem haličským izraelitským uprchlíkům a upozorňuje, že nadále nesmějí být připuštěni k jízdě elektrickou tramvají.“

Jüdische Zeitung, 23. února 1917

244 – Zpráva z veřejného zasedání představenstva pražské židovské náboženské obce

„Důsledky těchto [...] opatření pociťují nesnesitelným způsobem nejenom uprchlíci, nýbrž i jiní Židé v Praze. Tak byl před několika dny profesor Dr. Lieben, známý učenec, člen prastaré pražské rodiny, vykázán průvodčí z tramvaje, když jednoduše prohlásila, že je haličským uprchlíkem. Nejstrašnější dopad tohoto neuvěřitelného nařízení je však ten, že tito nešťastní uprchlíci se nesmějí ani postavit do fronty na potraviny a musejí být rádi, když se tam za ně postaví domovník nebo někdo jiný za pěkný honorář, který většina uprchlíků nemůže zaplatit.“

Selbstwehr, 9. března 1917

„Tehdy bylo vydáno nařízení proti přenašečům bacilů skvrnitého tyfu, kteří byli zjištěni v uprchlících haličských [...] Aby se mi rozumělo: nemám naprosto ničeho proti onomu nařízení [...] souhlasím úplně s ochrannými prostředky proti všem epidemiím. Ale [...] právě zde začíná má tragédie a je třeba [...] vlastně vždyť mě znáš. Černé, hodně prošedivělé vlasy vypadají stále jako vrabčí hnízdo, právě takový plnovous, vypadající jako dvě vrabčí hnízda. Veliký zakřivený nos [...] Znamých ,pejs` nenosím a v kaftanu mě také ještě nikdo neviděl. Plyšový klobouk jsem měl naposledy asi před pěti lety, od té doby nikdy [...] ale [...] kdykoli jsem přišel s někým do neznámé společnosti, tu bylo povinností mého kamaráda vysvětlit, že není pochybností o mé příslušnosti ke křesťanskému světu. [...]

Hned v první době světové války jsem se stěhoval. Vše bylo v pořádku, dokud mne jednou nenapadlo ukázat se na ulici s rodinou. Od té doby se dcera jmenovala ,ta slečinka z Haliče` a lidé se divili, jak se naučila tak rychle a dobře česky. Holku čerti brali. [...]

Mlčel jsem, ale teď již nelze. Nemohu mlčet! [...] Každý, kdo si zaplatí a není vyloučen z dopravy, může v Praze používat elektrické dráhy. Zaplatím rád, vyloučen nejsem, ale [...]

Abych se dostal konečně k věci [...] včera, spěchal jsem a skočil tedy do tramwaye. Konduktér zavrtěl hlavou: ,Vám, pane, nedám lístku.` Pojala mne vzdorovitost: ,Rád bych věděl proč, dejte mi ihned lístek.` – ,Nedám. Chcete-li, stěžujte si. Ale mám svou instrukci a musím se jí řídit.` – ,Jakou instrukci?` naléhal jsem. – ,Račte být přeci z Haliče?` – ,Ne. To jste mohl ostatně poznat dávno, neslyšíte, že mluvím česky?` Dal mi lístek, ale podotkl: ,Česky se mohou naučit také, zvláště když mluví polsky.`

Co teď? Mohu se domáhat svého práva jezdit tramwayí před správním nebo říšským soudem? V ústavě se neuvádí mezi právy státních občanů také právo jezdit tramwayí; je to pochopitelné, tenkrát jich ještě nebylo. Co tedy? Dát si kolem krku šňůrku, na níž by visela tabulka: ,Nejsem haličským uprchlíkem!` Ale uvěří mi? Nebude mě taková úprava činit ještě podezřelejším?“

Večer, 3. března 1917

246 – Vojtěch Rakous: „Když válka přišla. Štěstí“

„Na venkovské stanici vstoupil jsem do vlaku jedoucího od Prahy k Jičínu. Bylo časně z rána a přepážka byla téměř prázdná. Jen dvě venkovské ženy u dveří a na druhém konci u okna dva haličští židé. V kaftanech a s pejzy. Jeden statný s prošedivělým již vousem a vlasem, druhý mladý, štíhlý, s tmavým chmýřím na bradě a na rtech. Oba vykonávali ranní modlitbu. Modlicí řemínky kolem hlavy a kolem levé, až k podloktí obnažené ruky. Modlili se hlasitě, klátili sebou na všechny strany, klaněli se až k zemi a horlivě se bili v prsa.

Venkovské ženy dívaly se na ně s očima na vrch hlavě. A polo nahlas rozprávěly:

„To divně pána boha uctívají: kdo jakživ takovéhle modlení viděl?“

„Asi toho jejich víra vyžaduje. Každý zachováváme své.“

„Jenže naši židé už to nezachovávají, přece jsem u našich Sladkusů pečená vařená, ale že by Sladkus měl takové řemínky, nikdy jsem neviděla.“

„Náš Najmon to taky nemá. Kdepak ten – ten jí i vepřové.“

„Vždyť náš Sladkus taky a Sladkuska s ním. Vždyť oni, Sladkusovi, každý rok vykrmí si prase a snědí ho celé i s paznehty.“

List *Večer* byl jedním z tiskových orgánů agrárníků, který vycházel v letech 1914–1941.

[↪ Doma na cestě? > Z vesnic do měst > Vojtěch Rakous, s. 205](#)

,Naše Najmonka se modlí každou sobotu, ale říká, Najmon že je neznaboh, ten že se vůbec nemodlí. A prase si také vykrmí každý rok – je tomu týden, co zabíjeli.'

,Za starodávna oni asi tu svoji víru taky zachovávali. Mně aspoň Sladkuska jednou vyprávěla – slovo vám nelhu – že její pantáta – jako starý Sladkus, už je dávno na pravdě boží – takové řemínky měl a také si je dával na hlavu a na ruce. Jenže on prý starý Sladkus byl hrozně vztekly – náš Sladkus, jako jeho syn, je taky divný potentát – a když měl ty řemínky na sobě a měl na něco vztek, tak místo modlení lítal s těmi řemínky po chalupě jako posedlý a klel – a ten prý uměl klít – až se chalupa třásla.'

Židé se domodlili, pečlivě svinuli řemínky, uschovali je do sáčku a sáčky dali do tlumoku. Současně vytáhli z tlumoku dva krajíčky chleba a dvě cibule. Ukusovali chleba a přikusovali cibuli, až když spolkli poslední sousto, začali hovořit žargonem.

,To bude maminka koukat,' řekl starší a celý jeho obličej zářil jasným, veselým úsměvem.

,Ani svým očím nebude chtít věřit,' odpovídal mladík a zasmál se hlasitě. ,Už slyším její šema jisrael!¹'

,Vždyť tomu ani sám nemohu věřit, že jsme se tak našli – bůh buď pochválen za to velké štěstí.'

Nedalo mi to a tázal jsem se mladíka, jaké velké štěstí že je potkalo? A odkud a kam že jedou. A mladík ochotně svým žargonem vyprávěl, a starší stále přisvědčoval – že jedou z Prahy do Kováče u Ostroměřice, kde jsou ubytováni. Pocházejí od Stanislavi, kde měli veliký parní mlýn a hospodářství. Všeho hojnosti, dobytka plné stáje, velký, panský byt – osm pokojů měli a teď v Kováči jsou všichni stěsnáni v jedné, jediné světničce. Přišli Rusové, nakvap musili utéci: zde otec nebyl doma, byl na obchodní cestě. Prchali bez otce, celé dny běželi neschůdnými cestami, jako stádo dobytka utíkali, pak byli 14 dnů ve vlaku, až dojeli do Ostroměře a v malé vesnici, v Kováči, našli útulek. O otci nevěděli, zmizel, zapadl kamsi, jako zapadlo tisíce jiných. Pátrali po něm, psali na všechny strany – marně. Tu zvěděl syn, že v Praze je kancelář, kde možno se po uprchlících poptat. Vydal se do Prahy, včera tam přijel a v té kanceláři – jaké štěstí – sešel se s otcem, který také přijel do Prahy pátrat po rodině. Také otec uprchl, ale dostal se na opačný konec Čech, až kamsi za Písek. A v té kanceláři se sešli.

,Štěstí, velké štěstí,' končil mladík.

A starý svědčil:

,Štěstí od boha!'

,Moje děti ani dědečka už nepoznají,' usmál se mladík.

,Což vy jste už ženat?' táži se překvapen.

,Už pět roků.'

,A kolik je vám roků?'

,Přes dvacet čtyři.'

,Zu Guten,' zbožně poznamenal starý.

,A děti že máte?'

,Tři,' řekl a pyšně dodal: ,a roschodiš² čekáme čtvrté.'

,S pomocí boží,' zbožně zase doložil starý. A v obličejí všecek záře: ,Štěstí, pane velké štěstí od boha!'

,Co vám to vyprávěli?' vyzvídala na mne jedna z venkované, všecka hoříc zvědavostí.

Tlumočil jsem jim věrně, co jsem slyšel a mohly se rozdivit.

,Takový mladý a už bude mít čtvrté dítě!' divila se hovor-
nější. Tohle musím vyprávět naší Najmonce. Ona má dceru vdanou dvanáct let, ta má dvě děti a že teď čeká třetí. Najmonka vyvádí jako divá. Na zetě teď se rozhněvala – a je to takový dobrák, jen božskou – a že jí nesmí přes práh. Ona je jako satanáš, naše Najmonka.'

Vlak zastavil. Byla to moje stanice."

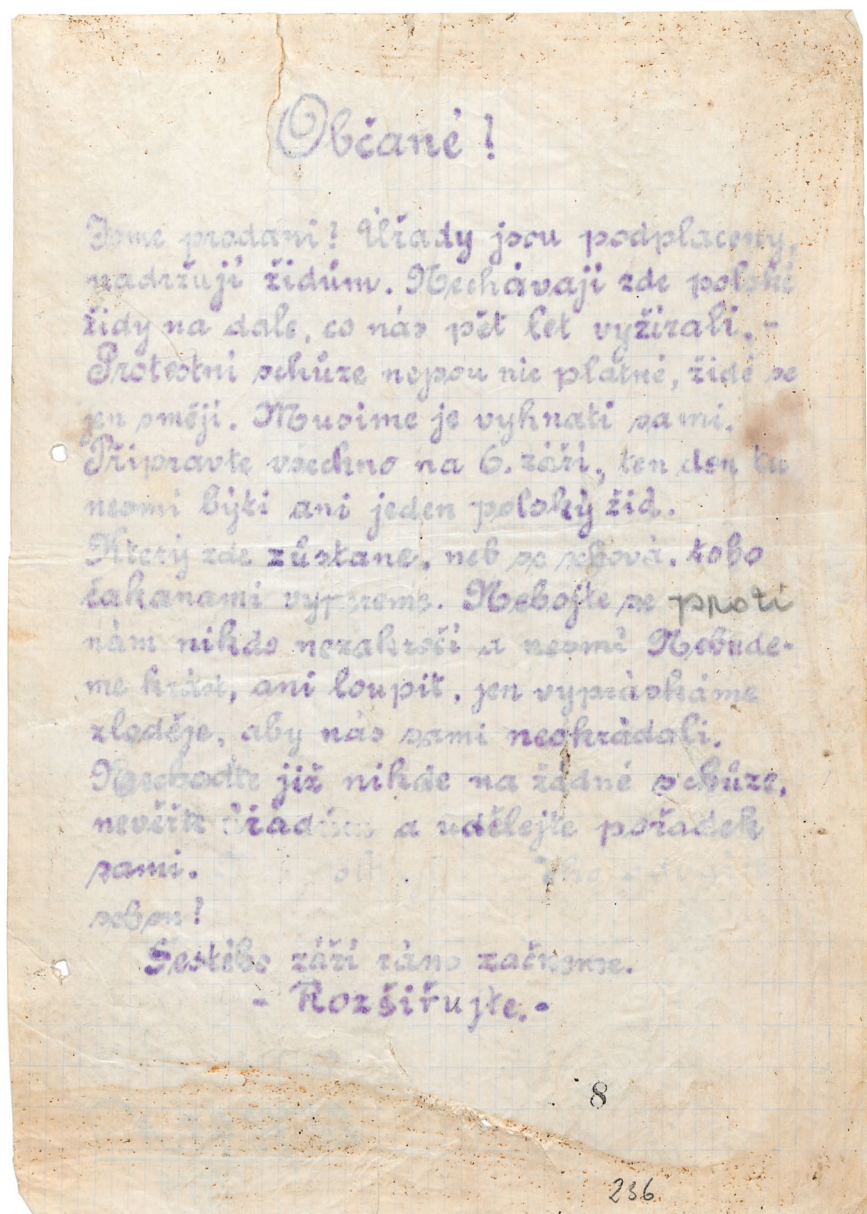
¹ Hebrejsky Šlyš, Izraeli. Modlitba, která patří mezi nejdůležitější prvky židovské liturgie.

² Roš chodeš, doslova hebrejsky hlava měsíce; první den každého měsíce podle židovského kalendáře.

Kampaň proti „východním Židům“

„Východní Židé“ se již brzy po začátku první světové války stali cílem lidové nenávisti a mnoha negativních článků v tisku. Do jisté míry tato obvinění souvisela s narůstajícími problémy v zásobování a stále větším nedostatkem potravin, oblečení či paliva. Židovští uprchlíci byli obviňováni, že na černém trhu skupují a zdražují zboží a že s ním dále nelegálně obchodují. Tato nenávistná argumentace se však zároveň opírala o předsudky vůči „východním Židům“ a stojí za pozornost, že nebyla vůbec zaměřena vůči ostatním významným skupinám uprchlíků – Italům, Polákům či Rusínům. Na konci války, v době stávek, veřejných protestů a stále častějšího plenění obchodů, pak odpor vůči nim často přerůstal i ve fyzické násilí.

Po založení samostatného Československa se – alespoň z dobové tiskové propagandy – mohlo zdát, že židovští uprchlíci představují jednoho z největších nepřátel nového státu. V létě 1919 na více místech v Československu rostl odpor vůči židovským uprchlíkům, kteří se ještě nevrátili domů. Zejména ve městech přerůstala nenávist vůči nim do antisemitských schůzí, demonstrací a letáků. Pod nátlakem úřadů nakonec většina židovských uprchlíků odešla, ať již do Polska, nebo do jiných zemí. Že Židé z východu jsou nechťenou skupinou, si však českoslovenští úředníci a policisté zapsali pevně do paměti. Až do konce první republiky se intenzivně bránili zdánlivému nebo skutečnému „nebezpečí“ jejich příchodu do Československa.

247 – Leták vyzývající k vyhnání židovských uprchlíků, Moravská Ostrava, září 1919

Moravský zemský archiv v Brně

Kolik je v Praze ještě haličsko-židovských domácností?

V Praze, 13. března.

Policejní úředníci i výkonní orgánové Úřadu pro potírání lichvy jsou v pravém slova smyslu již uštvaní. Jednoho haličského žida usadí do vlaku a vyplaceně pošlou ho za hranice zaslíbené země a sedm nových přijede za jejich zády! Co všechno tito neodbytní parasité vykonávali v době hrozného čtyřletí, ví nejposlednější chudák v zastrčené uličce předměstské, jemuž skoupili před nosem i poslední krabičku s leštídem. Praha zvláštním nařízením zakázala jim pobyt v našem hlavním městě, po Praze přišly policejní úřady, ale lichváři z Haliče, z Vídně a z Berlína vracejí se opět a rabují nás v pravém slova smyslu... Nic před nimi nezůstane uchráněno; záznamní kniha Úřadu pro potírání lichvy hemží se samými Rosenschuity, Chaimy a Razesy, není jediného řetězového obchodu, aby neměl v něm prstů polský žid, není jednoho šejdířství, aby nebyl při něm chycen židovský lichvář! Při poslední zločinné aféře kolkovací byli to opět cizí židé, kteří v hotelu „Imperiálu“ byli dopadení s bankovkami v ruce, na nichž přilepeny byly padělané kolky... Z 29 těchto cizích parazitů z „Imperiálu“ propuštěn byl jediný — jediný člověk, jenž měl svoje písemné doklady v pořádku!... Všechny ostatních 28, chycených jen náhodně a při jediném ruky vztáhnutí, jsou většinou vídeňští agenti, židé z Haliče a lidé podezřelí, kteří v Praze nemají co dělat, kteří zasívají zde vítr a loví špinavýma rukama v kalných vodách. Uvěřte mi, řeknu-li, že v Praze je dosud na 3000, slovy tři tisíce domácností haličských židů?!

Je bída u nás; hřích rakouské soldatesky dopadly posledním karabáčem na naše bedra a my do letošních žní budeme musiti utáhnouti hodně řemen na svých žaludcích, abychom ještě poslední martyrium hladu vydrželi a, ejhle — tady na 3000 cizích domácností žije a tyje z našeho potu, z našich mozolů a řekněme to upřímně: z našich zásob! Naši lidé vyhazováni jsou na ulice, nemají kouta jistého, do něhož by se mohli ve své bezmezní bídě skrčiti, a tady na 3000 cizích bytů je obýváno a přeplněno cizími přivandrovalci, lidmi, kteří už dávno měli býti z našeho poctivého okruhu za posledním mezníkem Československé republiky, poněvadž vše, co k nám přináší je falešné peníze, jméno, srdce i svědomí.

Číslo 3000 je číslem vzatým z pramene policejního! Povšimně si tohoto čísla konečně vláda a vypoví rázem všechny tyto cizí, a nám vysloveně nepřátelské živly, které již pátý rok ssají mizu z našich kořenů, z naší krve a z naší — trpělivosti? Či, majíce za svůj oficiální i neoficiální orgán židovský deník „Tribunu“, jenž s maskou vylhané „lidskosti“ hájí jejich „zájmy“, chtějí otravovati i nadále náš čistý a český vzduch?

Jos. Hais-Týnecký,

248 – Josef Hais-Týnecký: „Kolik je v Praze ještě haličsko-židovských domácností“

„V Praze, 13. března

Policejní úředníci i výkonní orgánové Úřadu pro potírání lichvy jsou v pravém slova smyslu již uštvaní. Jednoho haličského žida usadí do vlaku a vyplaceně pošlou ho za hranice zaslíbené země a sedm nových přijede za jejich zády! Co všechno tito neodbytní parasité vykonávali v době hrozného čtyřletí, ví nejposlednější chudák v zastrčené uličce předměstské, jemuž skoupili před nosem i poslední krabičku s leštídem. Praha zvláštním nařízením zakázala jim pobyt v našem hlavním městě, po Praze přišly policejní úřady, ale lichváři z Haliče, z Vídně a z Berlína vracejí se opět a rabují nás v pravém slova smyslu... Nic před nimi nezůstane uchráněno; záznamní kniha Úřadu pro potírání lichvy hemží se samými Rosenschuity, Chaimy a Razesy, není jediného řetězového obchodu, aby neměl v něm prstů polský žid, není jednoho šejdířství, aby nebyl při něm chycen židovský lichvář! Při poslední zločinné aféře kolkovací byli to opět cizí židé, kteří v hotelu „Imperiálu“ byli dopadení s bankovkami v ruce, na nichž přilepeny byly padělané kolky... Z 29 těchto cizích parazitů z „Imperiálu“ propuštěn byl jediný — jediný člověk, jenž měl svoje písemné doklady v pořádku!... Všechny ostatních 28, chycených jen náhodně a při jediném ruky vztáhnutí, jsou většinou vídeňští agenti, židé z Haliče a lidé podezřelí, kteří v Praze nemají co dělat, kteří zasívají zde vítr a loví špinavýma rukama v kalných vodách. Uvěřte mi, řeknu-li, že v Praze je dosud na 3000, slovy tři tisíce domácností haličských židů?!

Je bída u nás; hřích rakouské soldatesky dopadly posledním karabáčem na naše bedra a my do letošních žní budeme musiti utáhnouti hodně řemen na svých žaludcích, abychom ještě poslední martyrium hladu vydrželi a, ejhle — tady na 3000 cizích domácností žije a tyje z našeho potu, z našich mozolů a řekněme to upřímně: z našich zásob! Naši lidé vyhazováni jsou na ulice, nemají kouta jistého, do něhož by se mohli ve své bezmezní bídě skrčiti, a tady na 3000 cizích bytů je obýváno a přeplněno cizími přivandrovalci, lidmi, kteří už dávno měli býti z našeho poctivého okruhu za posledním mezníkem Československé republiky, poněvadž vše, co k nám přináší je falešné peníze, jméno, srdce i svědomí.

Číslo 3000 je číslem vzatým z pramene policejního! Povšimně si tohoto čísla konečně vláda a vypoví rázem všechny tyto cizí, a nám vysloveně nepřátelské živly, které již pátý rok ssají mizu z našich kořenů, z naší krve a z naší — trpělivosti? Či, majíce za svůj oficiální i neoficiální orgán židovský deník „Tribunu“, jenž s maskou vylhané „lidskosti“ hájí jejich „zájmy“, chtějí otravovati i nadále náš čistý a český vzduch?“

Večer, 13. března 1919, s. 3

Josef Hais-Týnecký (1885–1964) byl český spisovatel a novinář. Agrární deník *Večer*, který vycházel v Praze a měl podporovat agrární stranu v hlavním městě, publikoval velké množství nenávisných článků proti židovským uprchlíkům.

„Velice přispívají k nespokojenosti brněnského obyvatelstva nekonečné průtahy s odklizením polských židů. Je nepochybno, že odchodem polských židů neodstraní se těžká bytová krise, dnes nejhorší svízeľ Brna, ale několik set bytů je pro město, v němž tisíce rodin bydlí ve vagonech a v nejhorších doupatech, věc vážná a důležitá. Ale nejde jen o ty byty. Polští židé jsou živel tak cizorodý, že ho český lid mezi sebou nemůže snést a nesnese. Jejich loupeživé metody obchodní, které jsou nebezpečím obchodu domácího a které v civilisované zemi nemožno trpět, mohou být z Brna odstraněni jen s polskými židy samými. Když Němci dobyli Polska a polští židé jásalí jim v ústřety jako osvoboditelům, prvním činem Němců, kteří vedli vždy mezinárodní akce proti ruskému antisemitství, byl rozkaz, že židé z Ruska nesmí překročit německých hranic, protože by tím trpěl německý hospodářský život. K nám přišli jako bēdní, hladoví uprchlíci, jsou nyní dobře vyživení a velikou většinou bohatí, proč tedy nejdou klidně do svých domovů, když přece vidí, že jsou tu nenáviděni?“

Lidové noviny, 27. srpna 1919, ranní vydání, s. 1

Arnošt Heinrich byl významný český novinář, od roku 1919 dlouholetý šéfredaktor Lidových novin. Po vzniku Československé republiky byl předsedou brněnské správní komise, de facto provizorním starostou. V tomto článku poukazoval na narůstající lidový neklid v Brně, který dával do souvislosti s pomalým „očišťováním“ Brna od německého jazyka a s přítomností židovských uprchlíků. Brněnská kampaň proti židovským uprchlíkům zapadala do snahy českých nacionalistů o co nejrychlejší počestění jejich města.

Presidium zemského úřadu v Praze.

121

Číslo 46536.

V Praze, dne 21. prosince 1932.

Usazování polských státních
příslušníků v ČSR.

Přísně důvěrné.

O b ě ž n í k

všem pánům přednostům okresních úřadů v zemi České, panu policej-
nímu presidentu v Praze, pánům policejním ředitelům v Plzni a Li-
berci, pánům správcům policejních komisařství v Kladně, Chebu, Kar-
lových Varech, Mariánských Lázních, Ústí n/L. a Jablonci n/N. a po-
hraničnímu policejnímu komisařství v Podmoklech.

---oOo---

Podle sdělení československých zastupitelských úřadů v Pol-
sku lze očekávat, že vlivem politických událostí v Polsku a Ně-
mecku značně vzroste snaha polských státních příslušníků židů
u nás se trvale usídliti. Tak zejména nutí obavy před budoucností
v Německu již dnes židy, polské státní příslušníky, jichž je v Ně-
mecku as 1/2 milionu, k emigraci, jež se projevuje dvěma proudy.
Zámožnější a vzdělanější židovské vrstvy si vyhledávají existen-
ci ve Francii, Švýcarsku a v Itálii, vrstvy méně zámožné jdou do
Československa. Poněvadž jsou většinou neznalí státního jazyka,
jsou cílem jejich cesty v první řadě smíšené okresy severočeské
a pak Praha. Existenci si tvoří ve svobodných živnostech, ježto
jim většinou schází průkazy způsobilosti k jiným živnostem.

Tomuto zjevu čelí československé zastupitelské úřady tím, že
odepírají zásadně každému polskému státnímu občanu visum, pokud
projeví úmysl se v Československu usaditi. Přijde-li tedy polský
státní příslušník, žid, nicméně do oblasti Československé republi-
ky s úmyslem se tu usaditi, je to bezpečným důkazem toho, že visum
vylákal falešnými údaji /předstíráním obchodní cesty, nákupem zbo-
ží, návštěvou příbuzných, léčením v lázních a pod./

K čís. 20923 1932

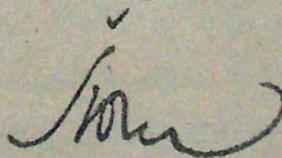
-/-

Poněvadž udělená visa jsou pravidelně krátkodobá - nejdéle na 3 měsíce - žádám, aby tamní úřad zmíněné osoby vedl v evidenci a po uplynutí platnosti jich visa ihned, bez ohledu na to, provozují-li snad v tuzemsku nějakou živnost, použil v míře co nejvydatnější vypovídacího práva podle předposlední věty odst. 1. §u 10. zákona ze dne 29. března 1938 čis. 55 Sb. z. a n. Do příslušných výměrů bylo by zároveň pojmouti rozhodnutí, jímž se s poukazem na ustanovení odst. 2. §u 77. vládního nařízení ze dne 13. ledna 1938 čis. 8 Sb. z. a n. vylučuje odkladný účinek případného odvolání.

Pokud jde o výkon vypovídacího, upozorňuji na oběžník ze dne 21. července 1932 čis. 230.238 ai 1932/22-1217 ai 1932, zejména však na ustanovení jeho druhého odstavce.

Veškerá tato opatření jest provést s největším urychlením, poněvadž nebezpečí zaplavení zejména smíšených krajů naší republiky polskými židy jest veliké a usazování tohoto morálně nízko stojícího živlu jest jak s hlediska státního, tak i vzhledem na dnešní hospodářské poměry nežádoucí.

Úřadující
zemský vicepresident:

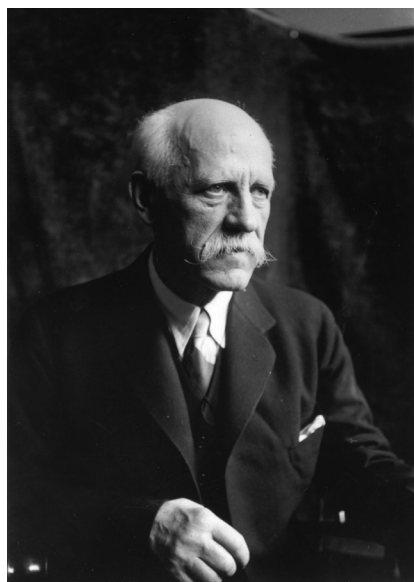
✓

Hranice a uprchlíci po první světové válce

251 – Stefan Zweig ve svých vzpomínkách popsal rozdíl mezi předválečnou a meziválečnou Evropou. Před první světovou válkou cestoval do Indie a do Ameriky, aniž by vůbec potřeboval cestovní pas.

„Nastoupilo se a vystoupilo, netázali jsme se a nebyli dotazováni, nevyplňovali ani jeden z těch stovek papírů, které se požadují dnes. Žádná povolení, žádná víza, žádné obtěžování neexistovalo; tytéž hranice, které se dnes přítomností celníků, policie, stanovišť četnictva, díky patologické nedůvěře všech vůči všem, proměnily v překážku obehnanou dráty, neznamenal nic víc než symbolické čáry, které se překračovaly stejně bezstarostně jako poledník v Greenwichi.“

Stefan Zweig: *Svět včerejška*, Praha 1994, s. 351

252 – Fridtjof Nansen
UNHCR

Naši nebo jizp?
Židé v českém 20. století

Po první světové válce bylo podle přibližných odhadů v Evropě v pohybu na deset milionů lidí, mezi nimiž byli uprchlíci z Ruska, Ukrajiny a Arménie, Němci, kteří uprchli z území nově přičleněných k Polsku, Židé, kteří utekli z Haliče či Ukrajiny před pohyby fronty a poválečnými pogromy, či oběti transferů obyvatelstva na Balkáně. 20. století bývá nazýváno stoletím uprchlíků.

Nešlo však jen o počet uprchlíků. Náléhavost uprchlického problému souvisela také s vytvořením národních států v poválečné Evropě, jež mnohem více střežily své hranice. Ty bylo možné překračovat pouze s cestovním pasem a navíc často pohraničníci požadovali předložení vstupního víza. K zavření hranic ovšem přispíval také šířící se nacionalismus a antisemitismus, stejně jako strach ze špiónů a z šíření komunistické revoluce za hranice Sovětského svazu. Velkou roli, zejména po roce 1918 a znovu v souvislosti se světovou ekonomickou krizí a narůstající nezaměstnaností od 30. let 20. století, hrála také snaha o ochranu pracovního trhu. Uprchlíci byli vnímáni jako konkurence a mnozí si představovali, že za každého přijatého cizince přibude jeden místní nezaměstnaný.

Ve světě národních států a střežených hranic byli jako velký problém vnímáni lidé, kteří v důsledku válečného konfliktu, revoluce nebo posunu hranic ztratili státní občanství. To se týkalo jednak části židovských uprchlíků z Haliče a Bukoviny, kteří se po válce nevrátili do svých domovů, ale především uprchlíků ze Sovětského svazu, kteří byli hromadně občanství zbaveni. Bez platného cestovního pasu nemohli tito lidé překračovat hranice a hrozilo jim, že jen svou pouhou přítomností poruší zákon.

K obtížnosti migrace po první světové válce zásadně přispělo omezení vystěhování do zámoří, zejména do Spojených států amerických, do Kanady a dalších amerických zemí. Zatímco dříve byly tyto země otevřené pro přistěhovalectví, a proto měli političtí uprchlíci i hospodářští migranti vždy kam odejít, nyní Spojené státy i Kanada usilovaly o snížení počtu přistěhovalců a jejich omezení na národy, jež patřily k „bílé rase“. Ve Spojených státech platil systém ročních přistěhovaleckých kvót, které omezovaly počet přistěhovalců z jednotlivých zemí: zatímco pro anglosaské země a pro západní Evropu byly kvóty vysoké, pro východní Evropu, odkud pocházela i většina židovských přistěhovalců či uprchlíků, byly velmi nízké. V důsledku toho pak ani ostatní evropské státy nechtěly přijímat migranty a uprchlíky, neboť se obávaly, že již nebude možné zajistit jejich další vystěhování.

Společnost národů a uprchlíci

Po první světové válce vznikly v rámci mezinárodního společenství první mezinárodní organizace na pomoc uprchlíkům. Společnost národů měla zajišťovat zachování světového míru a velké skupiny uprchlíků a migrantů, které byly mezinárodním problémem, proto do její činnosti spadaly. Před druhou světovou válkou však nebyly normy a organizace vztahující se k uprchlíkům řešeny jednotně, ale odděleně pro jednotlivé skupiny uprchlíků.

V roce 1921 byl vytvořen zvláštní Vysoký komisariát pro uprchlíky z Ruska a dalších východních zemí. Tuto pozici zastával charismatický a světově proslulý norský polární badatel Fridtjof Nansen (1861–1930), kterému se podařilo prosadit zejména zavedení zvláštních dokladů totožnosti pro uprchlíky, kteří byli zbaveni státního občanství. Těmto cestovním dokladům se obecně neřeklo jinak než „Nansenovy pasy“. Nansenův úřad také podporoval integraci uprchlíků do pracovního trhu přijímajících zemí. Po nástupu nacistů k moci v lednu 1933 byl při Společnosti národů vytvořen další Vysoký komisariát pro uprchlíky z Německa (israelitské a jiné). Jeho

pravomoci a postavení však byly mnohem menší než ty Nansenova úřadu. K tomu přispíval jak odpor Německa (které v době vzniku komisariátu ještě bylo členským státem Společnosti národů), tak i hospodářská krize a vysoká nezaměstnanost, během níž vlády usilovaly o ochranu vlastního pracovního trhu před cizinci. K vstřícnějšímu vztahu nepřispíval ani odpor řady politiků vůči levicovému zaměření mnoha uprchlíků nebo k jejich židovskému původu.

Teprve po druhé světové válce a v důsledku mimořádného množství uprchlíků a lidí žijících v „displaced persons camps“ (táborech pro lidi bez domova) vznikly centralizované mezinárodní organizace a byla zformulována univerzální pravidla na jejich ochranu. V roce 1951 Organizace spojených národů přijala Úmluvu o uprchlících, která definuje pojem uprchlíka a jeho základní práva.

Policejní ředitelství v Praze.
(Označení úřadu, který vydává průkaz).
(L'autorité qui délivre le certificat).

V *Praze*
A *Praha*
dne *5. května* r. *1948.*
le

PRŮKAZ TOTOŽNOSTI Čís. *123.*
CERTIFICAT D'IDENTITÉ No
PLATNÝ NA ROK ODE DNE VYDÁNÍ.
VALABLE UN AN.

Tento průkaz platí pro návrat do země, která jej vydala v době jeho platnosti. Pozbude platnosti, vstoupí-li jeho majitel v kterékoli době do »Svazu Socialistických Sovětských Republik« (do Turecka).
Le présent certificat est valable pour le retour en Tchécoslovaquie pendant la durée de sa validité. Il cessera d'être valable si le porteur pénètre, à un moment quelconque, dans l'Union des Républiques Socialistes Soviétiques (Turquie).

Rodné jméno *Gerd*
Nom de famille *Kahan*
Přijmení
Prénoms
Datum narození *2. srpna - septembre 1912*
Date de naissance
Místo narození *Lipsko - Německo*
Lieu de naissance
Rodné jméno otce *Hov*
Nom de famille du père
Rodné jméno matky *Helena ro. Veruschk*
Nom de famille de la mère
Rus původem nenabyli žádné jiné státní příslušnosti.
D'origine russe (arménien) n'ayant acquis aucune autre nationalité.
Povolání *obchodník*
Profession *Commerçant*
Bývalé bydliště v Rusku
Résidence actuelle
Nynější bydliště *Lipsko 311, Hov 5. 15.*
Résidence actuelle

POPIS OSOBY: - SIGNALEMENT:

Vlasy *čestavové* - *čistá*
Cheveux
Oči *šedé* - *šedé*
Yeux
Oblíčky *prodloužený* - *oblong*
Visage
Nos *normální* - *normal*
Nez
Zvláštní znamení
Signes particuliers

Podpsané stvrzuje pravost podobenky a podpisu majitele průkazu:
Le soussigné certifie que la photographie et la signature apposées ci-contre sont bien celles du porteur du présent document:

Gerd Kahan
Podpis majitele
Signature du titulaire.

DĚTE: - LES ENFANTS:

Jméno - Nom	Rod - Sexe	Věk - Age

Tento průkaz nezbavuje Vás
povinnosti, uložené Vámi zákonem
20. č. 20. 1938. 1. 1. 1938.

Kolek
Timbre

Podpis úřadu:
Signature de l'autorité:

**INTERNATIONAL
OFFICE
2.50
OR
REFUGIES
RUSSES**

**INTERNATIONAL
OFFICE
2.50
OR
REFUGIES
RUSSES**

253 - V Československu vydaný Nansenův pas Gerda Kahana, 1938

Národní archiv

Rodina Gerda Kahana (nar. 1912) pocházela z Ruska a ačkoli od narození žil v Německu, nikdy mu nebylo přiznáno německé občanství. V roce 1935 se do Německa nevrátil z obchodní cesty, neboť mu hrozilo zatčení kvůli „hanobení rasy“ pro známost s „árijskou“ dívkou. Do Československa přijel Gerd Kahan ještě na německý Nansenův pas, který byl jeho otcí vydán prý díky jeho „antikomunistickému přesvědčení“. Povolení k pobytu dostal pouze do května 1936. Další prodloužení mu bylo zamítnuto. V odvolání proti tomuto rozhodnutí uvedl Kahan, že je sice přihlášen u Židovského pomocného komitétu, ale finančně je plně podporován rodiči z Německa a žije ze svých úspor. Za prodloužení povolení k pobytu Kahan dokonce nabízel, že bude pravidelně měsíčně podporovat nějakého nezaměstnaného, nebo že věnuje větší dar na obranu státu. Oznamoval také, že se mezitím v Československu zasnoubil. V květnu 1938 vydaly československé úřady Kahanovi československý prozatímní pas. Vycestovat však již nestačil. 3. listopadu 1941 byl spolu s manželkou deportován do lodžského ghetta, kde zahynul.